

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ἢ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ
ΗΤΟ Ο ΟΜΩΝΥΜΟΣ ΠΑΤΗΡ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ
ΤΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΟΥ;*

Υ Π Ο
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΜΠΟΝΗ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ, ΟΜΟΤ. ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

1. Ὅσονούπω θὰ ἴδῃ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἐν τῇ σειρᾷ τῆς ἐκδόσεως τῶν ΕΠΕΣ (Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἑκκλησιαστικῶν Συγγραφέων) ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας ὀγκῶδες ἔργον μου πολυετοῦς μόχθου περὶ τοῦ «Βίου, τῆς δράσεως καὶ τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τοῦ καὶ Θεολόγου». Ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου ἤντησα σαφεῖς μαρτυρίας περὶ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐνῶ περὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Νόννης δίδονται σαφεῖς μαρτυρίαὶ περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῶν ἀνιόντων καὶ κατιόντων συγγενῶν προσώπων τῆς ἀγίας πράγματι μητρὸς του, περὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ τοῦ γένους, τῶν γονέων καὶ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, οὐδὲ καὶ περὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Ὅσα ὁ Γρηγόριος ἀναφέρει περὶ τοῦ πατρὸς του εἶναι συγκεχυμένα καὶ ἀσαφῆ. Ἐκ τούτου καὶ τὸ γεννηθὲν εἰς ἐμὲ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ πατρὸς τοῦ Γρηγορίου. Τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου Ἀνακοίνωσίν μου ἔχω τὴν τιμὴν νὰ κάμω ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Ἀκα-

---

K. BONIS, Was the synonymous father of Gregory of Nazianzus the Theologian of Greek or Hebrew origin?

* Ἀνακοίνωσις γενομένη ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 14ης Μαΐου 1981, προέδρου ὄντος τοῦ συναδέλφου Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἰωάννου Ν. Καρμίρη.

δημίας λόγω τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς πρωτοτύπου ἐμφανίσεως τοῦ προβλήματος καὶ τῆς ἐκκλησιαστικοῖστορικήs, τῆs θεολογικήs καὶ τῆs θρησκευολογικήs, ὡs θὰ ἴδωμεν, σπουδαιότητόs του.

2. Τὰ θέματα περὶ τὰ ὁποῖα θὰ ἀσχοληθῶμεν εἶναι τὰ ἐξῆs: α) Τί ὁμολογεῖ, τί ὑπαινίσσεται καὶ πῶs ἐκφράζεται ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος περὶ τοῦ πατρός του· β) Ποῖα ἢ ἔννοια τοῦ ὄρου «ἀγριέλαιος», ἐν ἀντιθέσει πρὸs τὸν ὄρον «καλλιέλαιος» καὶ ποῖα ἢ διδομένη ὑπὸ τῶν Ἀγίων Γραφῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων ἐρμηνεῖα τῶν ὄρων τούτων· γ) Ποῖα ἢ σχέσιs τοῦ Ἑβραϊκοῦ στοιχείου τῆs διασπορᾶs πρὸs τὴν συγκρητιστικὴν ἐβραϊκῆs προελεύσεως αἴρεσιs τῶν «Ψισταρίων»· καὶ δ) Ποῖα ἢ ἱστορικὴ σημασία τοῦ ὄρου «Ψιστάριος» ἀπὸ θρησκευολογικήs ἀπόψεωs.

Α. Ο ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΤΟΥ

3. Ὁ Γρηγόριος, λεχθῆτω ἐκ προοιμίου, ἀφιέρωσεν εἰs τοὺs γονεῖs αὐτοῦ Ἐπιτάφια ἐπιγράμματα, διὰ τῶν ὁποῖων ἐξαίρεται ἢ ἀρετὴ καὶ ἢ εὐσέβεια ἀμφοτέρων. Καὶ εἰs μὲν τὸν πατέρα αὐτοῦ ἀφιέρωσεν ἔνδεκα Ἐπιτάφια¹, εἰs δὲ τὴν μητέρα του τριάκοντα ἑπτὰ (37=ΞΣΤ'-ΡΒ')². Εὐφημοτάτην τούτων μνησὶν κάμνει ἐπίσης πλεισταχοῦ τῶν Ἐπῶν του³. Λέγει ὅτι οἱ γονεῖs του ἦσαν ἀμφοτέροι «Φιλόπαιδες ἄμφω καὶ φιλόχριστοι πλέον ἢ φιλόπαιδες» καὶ «ὁμότιμοι καὶ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἀρετὴν»⁴.

4. Εἰs τὸν Ἐπιτάφιον λόγον εἰs τὴν ἀδελφὴν του Γοργονίαν, ὁ Γρηγόριος ἐπαινῶν τοὺs γονεῖs αὐτοῦ, λέγει: «Τίς οὐκ οἶδε τὸν νέον ἡμῶν Ἀβραάμ καὶ τὴν ἐφ' ἡμῶν Σάρραν; Γρηγόριον λέγω καὶ Νόνναν τὴν τοῦδε σύζυγον... τὸν φυ-

1. ΝΕ'-ΞΕ'.

2. T z. P. Migne, P.G. (=M) 38, 38-43 καὶ 44-64.

3. Πρβλ. π.χ. Μ. 37, 1369. 979. 1367. 1034/5. 1001/3. 1033/4. 1445/6. 1446/7. 1447/8. Ἴδὲ καὶ τὰ Ἐπη 93-99 παρὰ Μ. 37, 1448/52.—Εἰs τὸν ἴδιον πατέρα ἀφιέρωσεν ὁ Γρηγόριος καὶ τοὺs ἐξῆs λόγους: Θ' (Μ. 35, 820/6), ΙΒ' (Μ. 35, 844/9), ΙΣΤ' (Μ. 35, 933/64) καὶ ΙΗ' (Μ. 35, 985-1044).

4. Μ. 35, 760.

γόντα πατρώων Θεῶν δουλείαν καὶ τὴν θυγατέρα⁵ καὶ μητέρα τῶν ἐλευθέρων⁶, τὸν ἐξεληθόντα συγγενείας καὶ οἴκου διὰ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας⁷, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐκδημίας (τοῦτο γὰρ ἐκείνη μόνον, ἵνα τι τολμήσω, καὶ ὑπὲρ τὴν Σάρραν)· τὸν παροικήσαντα καλῶς καὶ τὴν προθύμως συμπαροικήσασαν· τὸν τῷ Κυρίῳ προσθέμενον καὶ τὴν κύριον τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα καὶ προσαγορεύουσιν καὶ νομίζουσιν... οὗ τὸ φυγεῖν τὰ εἰδωλα γνησίως, εἶτα καὶ φυγαδεύειν δαίμονας. . . ὁ μὲν ἀνδρῶν εἶναι κόσμος, ἡ δὲ γυναικῶν καὶ οὐ κόσμος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀρετῆς ὑπόδειγμα»⁸.

5. Συμπετυκνωμένην ἔκθεσιν περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ πατρός του, τῆς καταγωγῆς του καὶ τῆς μεταστάσεώς του ἐκ τῆς ἑβραϊο-ἐθνικῆς συμμίκτου αἰρέσεως τῶν Ὑψισταρίων, μᾶς δίδει ὁ Γρηγόριος εἰς τὸν «Ἐπιτάφιον εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου» ὑπ' ἄρ. ΙΗ⁹: «Ἐκεῖνος τοίνυν (ἵνα πατρίδα καὶ γένος καὶ σώματος εὐφυίαν καὶ τὴν ἕξωθεν περιφάνειαν καὶ τᾶλλα οἷς μέγα φρονοῦσιν ἄνθρωποι, τοῖς τῶν ἐγκωμίων νόμοις παρεῖς, ἐκ τῶν ὑμῖν πρώτων καὶ οἰκειοτάτων ἄρ-

5. Σημειωτέον ὅτι ἡ Σιών, δηλ. ἡ Ἱερουσαλήμ, πολλάκις εἰς τὴν Π.Δ. καλεῖται «θυγάτηρ». Π.χ. Θρήνοι Ἱερεμίου: «Καὶ ἐξῆλθεν ἐκ θυγατρὸς Σιών πᾶσα ἡ εὐπρέπεια αὐτῆς / ἐγένοντο οἱ ἄρχοντες αὐτῆς ὡς κριοὶ οὐχ εὐρίσκοντες νομὴν/καὶ ἐπορεύοντο ἐν οὐκ ἰσχύι κατὰ πρόσωπον διώκοντος». Πβλ. αὐτόθι: 2, 1. 2. 4. 5. 8. 10. 11. 13: «θυγάτηρ Ἱερουσαλήμ» 15. 18. κ.π.ᾶ. Καὶ ἐν τῇ Κ.Δ. Ματθ. 21, 5: «εἶπατε τῇ θυγατρὶ Σιών, ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου». Ἰω. 12, 15: «μὴ φοβοῦ, θυγάτηρ Σιών». Ρωμ. 9, 33. Ἐβρ. 12, 22. Ἀποκ. 14, 1.

6. Ἐννοεῖ τὴν Ἱερουσαλήμ, ἥτις εἶναι μήτηρ τῶν Χριστιανῶν, τῶν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐλευθερωθέντων ἐκ τῆς δουλείας τῆς ἁμαρτίας. Π.χ. Γαλ. 4, 26: «ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶν μήτηρ ἡμῶν» πρβλ. Γαλ. 4, 31.

7. Τὴν Νέαν Ἱερουσαλήμ, ἥτοι τὴν Ἐκκλησίαν. Πβλ. Γαλ. 3, 22 «ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῇ». Πράξ. 2, 39: «ὑμῖν γὰρ ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν καὶ πᾶσιν τοῖς εἰς μακρὰν ἄσους θν προσκαλέσεται κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν». Ἰδὲ καὶ Ὁριγ. Μ. 13, 333Α: «ἐν τῇ γῆ τοῦ Θεοῦ, τῇ Ἐκκλησίᾳ». 14, 280Α: «Τὸ τ' ἐστὶ σαφές τῷ τὴν ἀληθῆ ἀγίαν νοήσαντι γῆν καὶ τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ». Μεθοδ. Ὀλύμπ. Μ. 18, 189Β «τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, τοὺς οὐρανοὺς». Κλήμ. Ἄλ. Στρωμ. Μ. 8, 1357Α. Διδύμου, Μ. 39, 1308Α. Γρηγ. Νύσσ. Μ. 44, 1209Α. 1213Β κ.π.ᾶ.

8. Μ. 35, 793Α/Β.

9. Μ. 35, 985-1044.

ξωμαι), ρίζης ἐγένετο βλάστημα οὐκ ἐπαινετῆς, οὐδὲ εὐφυοῦς εἰς εὐσέβειαν (οὐ γὰρ αἰσχύνομαι τοῖς πρώτοις τοῖς τελευταίοις θαρρῶν), οὐδὲ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ πεφυτευμένης, ἀλλὰ καὶ λίαν ἀτόπου καὶ ἀλλοκότου, ἐκ δ υ ο ἴ ν τ ο ἴ ν ἐναντιωτάτοιιν συγκειμένης, Ἑλληνικῆς τε πλάνης καὶ νομικῆς τερατείας· ὧν ἀμφοτέρων τὰ μέρη φυγῶν, ἐκ μερῶν συνετέθη. Τῆς μὲν γὰρ τὰ εἶδωλα καὶ τὰς θυσίας ἀποπεμπόμενοι, τιμῶσι τὸ πῦρ καὶ τὰ λύχνα· τῆς δὲ τὸ Σάββατον αἰρούμενοι καὶ τὴν περὶ τὰ βρώματά ἐστιν ἃ μικρολογίαν, τὴν περιτομὴν ἀτιμάζουσιν. Ὑψιστάριοι τοῖς ταπεινοῖς ὄνομα καὶ ὁ Παντοκράτωρ δὴ μόνος αὐτοῖς σεβάσμιος. Καὶ οὕτω διφυῆς τις ὧν εἰς ἀσέβειαν¹⁰, ἐκ τίνος τί γίνεται; Οὐκ οἶδα, πότερον τὴν καλέσασαν αὐτὸν χάριν ἐπαινέσω πλέον, ἢ τὴν ἐκείνου προαίρεσιν. Πλὴν οὕτω τὸν τῆς διανοίας ὀφθαλμὸν τῆς ἐπικειμένης αὐτῷ λήμης ἀνεκαθάρθη καὶ τοσοῦτω τάχει τῇ ἀληθείᾳ προσέδραμεν, ὥστε ὅτι μὲν καὶ μητρὸς καὶ οὐσίας ἐκπεσεῖν ἄχρι τινός, ὑπὲρ τοῦ ἄνω Πατρὸς καὶ τῆς ἀληθινῆς κληρονομίας ἠνέσχετο καὶ ῥᾶον ἤνεγκε τὴν ἀτιμίαν ταύτην, ἢ τὰς μεγίστας τιμὰς ἕτεροι, τοῦτο μὲν ἤττον θαυμάζω, καίτοι λίαν ὄν θαυμαστόν. Διατί; Ὅτι κοινὸν αὐτῷ πρὸς πολλοὺς ἄλλους τὸ φιλοτίμημα καὶ πάντας εἶσω γενέσθαι δεῖ τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ σαγήνης καὶ τοῖς τῶν ἀλιέων λόγοις σαγήνευθῆναι, κἄν οἱ μὲν πρότερον, οἱ δὲ ὕστερον τῷ Εὐαγγελίῳ περιληφθῶσιν. Ὁ δὲ μάλιστά μοι τῶν ἐκείνου θαυμάζειν ἔπεισε, τοῦτο εἰπεῖν ἀναγκαῖον»¹¹.

Συνεχίζων δ' ἐπάγεται (κ. ζ'): «Ἐκεῖνος καὶ πρὸ τῆς

10. Ἦτοι ἀσεβῆς διὰ τὰ εἶδωλα καὶ ἀσεβῆς διὰ τὴν παράβασιν τοῦ Νόμου τῆς Π.Δ., ἐναντι δὲ τοῦ Χριστιανισμοῦ δι' ἀμφοτέρα, ἐξ οὗ καὶ ἡ διφυῆς ἀσέβεια.

11. Τὸ χωρίον «μητρὸς καὶ οὐσίας ἐκπεσεῖν ἄχρι τινός» μὲ ἐπροβλημάτισε. Ἡ ἔννοια τῆς λ. «μητήρ» εἶναι πολὺσημος τόσον εἰς τὴν Ἀγ. Γραφήν, ὅσον καὶ εἰς τοὺς ἐκκλησ. συγγραφεῖς. Πρβ. Ἰησοῦ Ναυῆ 2, 13. Ἄσμα Ἄσμ. 1, 6, 3, 4, 6, 8, 2. Ἰεζεκ. 16, 3. Κλήμ. Ἀλ. Μ. 8, 273: «ἡμεῖς ζητοῦμεν τὴν μητέρα, τὴν ἐκκλησίαν». Ὁριγ. Μ. 17, 157Α: «καὶ γὰρ τούτων μήτηρ ἡ ἐκκλησία». Ἰππολ. Μ. 16, 3139Α: «ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ μήτηρ ζώντων» κ.π.ἀ. — Ὁ Γρηγ. ἐναυῖθα τὸ «μητρὸς ... ἐκπεσεῖν» λαμβάνει πιθανῶς ὑπὸ τὴν σημασίαν τῆς ἀπωλείας τῆς «μητρὸς», ἥτοι τῆς Ἱερουσαλὴμ, τῆς πατρῴας γῆς, τῆς ἐκθρεψάσης αὐτόν. Φιληδεῖ ὁ Θεολόγος τῆ ἀλληγορίᾳ.

ἡμετέρας αὐλῆς ἦν ἡμέτερος· εἰσεποίει γὰρ αὐτὸν ἡμῖν ὁ τρόπος. Ὡσπερ γὰρ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων οὐ μεθ' ἡμῶν εἰσιν, οὓς ὁ βίος ἀλλοτριοῖ τοῦ κοινοῦ σώματος· οὕτω πολλοὶ τῶν ἕξωθεν πρὸς ἡμῶν, ὅσοι τῷ τρόπῳ τὴν πίστιν φθάνουσι καὶ δέονται τοῦ ὀνόματος, τὸ ἔργον ἔχοντες. Τούτων καὶ ὁ ἐμὸς πατήρ, π τ ὀ ρ θ ο ς¹² ἀ λ λ ὀ τ ρ ι ο ς, τῷ βίῳ πρὸς ἡμᾶς ἐπικλίνων. Σωφροσύνη μὲν γε τοσοῦτον διήνεγκεν, ὥστε ὁ αὐτὸς ἐρασμιώτατός τε ἅμα γενέσθαι καὶ κοσμιώτατος· ἃ χαλεπὸν ἀμφοτέρα συνδραμεῖν. Δικαιοσύνης δὲ τί μείζον γνώρισμα καὶ περιφανέστερον, ἢ ὅτι πολιτείας οὗ τὰ δεύτερα ἐσχηκώς οὐδὲ μιᾷ δραχμῇ πλείω τὴν οὐσίαν πεποίηκε καίτοι γε τοὺς ἄλλους ὀρῶν τὰς Βριάρεω χεῖρας ἐπιβάλλοντας τοῖς δημοσίοις καὶ τοῖς κακοῖς πόροις φλεγμαίνοντας; Οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ τὴν ἄδικον εὐπορίαν...».

6. Ἄξιον ἰδιαιτέρας σημειώσεως εἶναι καὶ τὸ ὅτι ὁ βιογράφος τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τὰ αὐτὰ που λέγει περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Θεολόγου: «Πατέρες δὲ αὐτῶ εὐπατρίδαί τε καὶ δίκαιοι καὶ πλείω τῶν σωμάτων καθαρότητι ψυχῶν ἀδιδίκετοι. Ὡν ὁ μὲν πατήρ οἷόν τις Ἀβραάμ, καταλιπὼν γῆν τε πατρῴαν καὶ εἶδωλα, γίνεται μετανάστης πρὸς θεοσέβειαν· καὶ τὴν τῶν Ὑψισισταρίων ἀποσεισάμενος δεισιδαιμονίαν καὶ πλάνην, γνήσιος μύστης ἀνεφάνη τῆς χάριτος, πρόβατον μὲν ἐν πρώτοις, ἔπειτα δὲ ποιμὴν ἐπιστήμων τῆς Ναζιανζοῦ καταστάς Ἐκκλησίας»¹³.

7. Ὁ Γρηγόριος δράττεται πάσης εὐκαιρίας, ἵνα ἐπαινήσῃ καὶ ἐγκωμιάσῃ τὴν πίστιν καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ πατρὸς του. Ὀλιγάριθμα μόνον χωρῖα ἀναφέρω, ἅτινα θεωρῶ ἄξια μνείας ἰδιαιτέρας διὰ τὸ ἡμέτερον θέμα. Ἴδου τί λέγει εἰς τὸν λόγον Γ' «Πρὸς τοὺς καλέσαντας καὶ μὴ ἀπαντήσαντας»¹⁴: «Ἄλλ' ἐμοὶ μὲν οὔτε νῦν θεμιτόν ἐστιν ὑμῶν τι καθάψασθαι, μήτ' ἄλλοτε γένοιτο. Καὶ ταῦτα ἴσως ὑπὲρ τὸ μέτριον καθηψάμην, τῆς ἱεραῆς

12. γόνος, γένος, ἔκγονος, κλάδος.

13. M. 35, 248A.

14. M. 35, 521B.

ποίμνης τῶν ἐπαινετῶν Χριστοῦ θρεμμαίων, τῆς θείας κληρονομίας, δι' ἣν πλούσιος σύ, κὰν ἦς πένης. Κακεῖνά σοι πρέπειν ἡγοῦμαι τὰ ῥήματα· Ἐσχοινία ἐπέπεσέ σοι ἐν τοῖς κρατίστοις· καὶ γὰρ ἡ κληρονομία σου κρατίστη σοὶ ἐστὶ (Ψαλμ. 15,6)· καὶ οὐ παρήσω ταῖς ἀριθμημέναις τῶν πόλεων, οὐδὲ τῶν ποιμνίων τοῖς πλατυτάτοις ἔχειν τι πλεόν ἡμῶν τῶν ὀλίγων τῆς ἐλαχίστης φυλῆς ἐν υἱοῖς Ἰσραήλ, τῶν ὀλιγοστῶν ἐν χιλιάσιν Ἰούδα, τῆς μικρᾶς Βηθλεὲμ ἐν πόλεσιν, ἐν ἧ Χριστὸς γεννᾶται, νῦν τε καὶ ἀπ' ἀρχῆς καλῶς καὶ γινωσκόμενος καὶ σεβόμενος· παρ' οἷς Πατὴρ ὑφούται, καὶ Υἱὸς ἰσάζεται, καὶ Πνεῦμα ἅγιον συνδοξάζεται· συμψύχοις, τὸ ἐν φρονοῦσι, μηδὲν τῆς Τριάδος ζημιούμενοις, ἢ ὑπερτιθεῖσιν, ἢ ἀποτέμνουσιν· ὡς οἱ κακοὶ διαιτηταὶ καὶ μετρηταὶ τῆς θεότητος, δι' ὧν ἐν τι πλεόν, ἢ καλῶς ἔχει, σεμνύνουσι, τὸ πᾶν ἐλαττοῦντες καὶ καθυβρίζοντες).

8. Παρατηρήσεις. Ἐπὶ τοῦ ἀποσπασματικοῦ κειμένου παρατηροῦμεν τὰ ἐξῆς. Εἰς τὴν φράσιν «...πλούσιος σύ, κὰν ἦς πένης» ὁ σχολιαστὴς ἐν τῇ ῥα παρατηρεῖ: «τοῦτο πρὸς τὸν πατέρα φησί...». Ἴσως ὑπονοεῖ ὁ Γρηγόριος ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ πλούσιος ὧν τὸ πρότερον, μὲ τὴν ἀπάρνησιν τῆς ἰδίας πατρίδος καὶ τῆς πατρώας θρησκείας, κατέστη πτωχός, δημευθείσης τῆς περιουσίας του ἢ καὶ φυγῶν ἐγκατέλειψε τὴν περιουσίαν του. Ἐμμέσως ἄρα ἐπισημαίνεται καὶ ἡ ἐβραϊκὴ καταγωγὴ τοῦ πατρὸς του. — Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ Γρηγόριος τὸ ψαλμικὸν ἐφαρμόζει ἐπὶ τοῦ πατρὸς του διὰ παραλλαγῆς τῶν ἀντωνυμιῶν «σοῦ» καὶ «σοί». Ἄντι δηλ. «ἐπέπεσέ μοι» τοῦ Ψαλμοῦ, λέγει «ἐπέπεσέ σοι»· ὁμοίως ἀντὶ «τῆς κληρονομίας μου» λέγει «τῆς κληρονομίας σου» καὶ ἀντὶ «κρατίστη μοὶ ἐστὶ» μεταβάλλει εἰς «κρατίστη σοὶ ἐστὶ». Ἐρμηνεύεται δὲ ὁ Ψαλμὸς ὡς ἐξῆς: «Καὶ τὸ μερίδιον πού σου (μου) ἔτυχεν ὡς νὰ ἐμετρήθη μὲ ἀκριβεῖς μετρητὰς (γνώμονας, κανόνες, μετροταινίας), εἶναι ἀπὸ τὰ πλεόν καλά. Πράγματι ἡ κληρονομία σου (μου) εἶναι ἀρίστη». Σημειωτέον ὅτι ὁ Ψαλμὸς 15 εἶναι προφητικὸς καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τὸν εὐλογημένον λαὸν

τοῦ Κυρίου (=τὸν ἑβραϊκὸν λαὸν καὶ εἶτα τοὺς χριστιανούς). Ὁ ἐν συνεχείᾳ 11 στίχος τοῦ ἰδίου Ψαλμοῦ 15 δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ἐπὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Γρηγορίου. Ἔχει δὲ οὕτως: «Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς· / πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου, / τερπνότητες ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος».

9. Ἐνταῦθα ἀνάγκη νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς τὰ ἱστορικά Ἔπη τοῦ Γρηγορίου, τιτλοφορούμενα «Περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν»¹⁵, ἐμπεριέχονται λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἰδήσεις περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Γρηγορίου καὶ τῆς δράσεώς του ὡς ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ. Πιστεύω δὲ ὅτι ὠρισμένοι στίχοι ὑποδηλοῦν καὶ τὴν ἐξ Ἑβραίων καταγωγὴν τούτου. Τὸ ποίημα «Περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν» ἐν Μ. 37, 969-1017 ἐσχολιάσθη ὑπὸ τοῦ Κοσμά τοῦ Ἱεροσολυμίτου (Η' αἰ.), ἐν Μ. 38, 341-362. Παραπέμπω εἰς τὰ σχόλια τῶν στίχων: 352/3. 356/7. 359. 367/9. 393/6. 426. 440/4. 481/3. 577/81. 584/6. 587/95. 616/19. — Βεβαίως εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ ἀποφανθῇ τις μετ' ἀσφαλείας περὶ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐρμηνείας εἰς τὰ συνεσκιασμένως λεγόμενα καὶ ὑπονοούμενα τῶν λόγων τοῦ «δεινοῦ τοῖς λόγοις» Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Πάντως νομίζω ὅτι δὲν σφάλλω διαβλέπων ἐν πολλοῖς ἔμμεσον ὑπαινιγμὸν τοῦ γράφοντος περὶ τῆς ἐξ Ἑβραίων καταγωγῆς τοῦ πατρὸς του. Χάριν τοῦ πατρὸς του συντίθενται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου παραλληλισμοὶ μετὰ προσώπων καὶ γεγονότων τῆς Π.Δ. κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε οἱ συσχετισμοὶ τοῦ ἰδίου πατρὸς πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα τῆς Π.Δ. νὰ ἐμφανίζονται ὅτι ὑποκρύπτουν καὶ ὑπαινίσσονται καὶ τὴν ἐξ Ἑβραίων καταγωγὴν τοῦ πατρὸς του. Π.χ. πιστεύω ὅτι οἱ στίχοι 352/3 «Φεύγων Αἰγύπτιο μέλαν πέδον, ἔργα πικρά, / Καὶ Φαραὼ Βασιλῆα, πά τ ρ η ν δ' ἐ π ἰ θ ε ἰ α ν ὁ δ ε ὑ η» ὑποκρύπτουν καὶ τὴν τοῦ πατρὸς τοῦ Γρηγορίου «φυγὴν» ἐκ τῆς ἁμαρτίας, ὅπως ἄλλωστε ἐρμηνεύει τὴν φράσιν «μέλαν πέδον» ὁ Κοσμάς, λέγων «κατὰ γοῦν τὸν τῆς ἀναγωγῆς λόγον μέλαν πέδον, τὴν ἐν ἁμαρτίᾳ διατριβὴν ὁ Θεολόγος φησί». Φεύγει καὶ ἐκ τῆς δου-

15. Μ. 37, 969ε.

λείας τοῦ Φαραώ, ἦτοι τοῦ «διαβόλου», ὡς ὁ Κοσμᾶς ἐρμηνεύει, ἵνα «πάτρην δ' ἐπὶ θείαν ὀδεύσῃ», ἦτοι κατὰ τὸν Κοσμᾶν «πατρίδα θείαν, τὸν μέλλοντά φησιν αἰῶνα, καθ' ὃν ἐπιείγασθαι τὴν ψυχὴν ὡς αἰδίου» καὶ εἰς τὸν ὁποῖον φθάνουν προοριζόμενοι οἱ χριστιανοί, ὡς μέλη τῆς θείας κιβωτοῦ, ἦτοι τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκριβῶς, ὡς ἔπραξε καὶ ὁ Πατὴρ τοῦ Θεολόγου. Πρβλ. κατωτέρω τοὺς στίχους 367/9. 432/6 καὶ ἰδιαίτερώς τοὺς προδήλως εἰς τὸν πατέρα ἀναφερομένους ὑπ' ἀριθ. 440/4: «Ἦδη τις φίλον υἱά θεόσδοτον ἤγαγε βωμῶ, / Σάρρας ὀψιτόκοιο γόνον ρίζαν τε γενέθλης, / Ἀβραάμ ἦν ἱερέυς, ἀμνὸς δέ τε κύδιμος Ἰσαάκ»¹⁶. Τὸ ὅλον Ἔπος δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ, ὡς ἀναγόμενον εἰς τὸν πατέρα καὶ τὰ προσφιλῆ πρόσωπα τοῦ οἴκου του.

Β. ΑΓΡΙΕΛΑΙΟΣ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΕΛΑΙΟΣ

10. Ἄλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπισημαίνει μετὰ περισσοτέρας ἐμφάσεως τὴν ἐξ Ἑβραίων καταγωγὴν τοῦ πατρὸς τοῦ Θεολόγου εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ φιλοπάτορος καὶ προγονολάτρου υἱοῦ Γρηγορίου χρησιμοποίησις τῶν ὄρων «ἀ γ ρ ι ε λ α ι ο ς» καὶ «κ α λ λ ι ε λ α ι ο ς», προκειμένου νὰ ἐπισημάνῃ τὴν μετὰστασιν τοῦ πατρὸς του εἰς τὸν Χριστιανισμὸν δι' ἀπαρνήσεως τῆς προγενεστέρας αὐτοῦ ἀτελοῦς καὶ προπαιδευτικῆς πεπλανημένης Θρησκείας. Καὶ τοῦτο, διότι ὁ ἀπόστολος Παῦλος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων χρησιμοποιοῦν τοὺς ὄρους τούτους ἐπὶ προσελεύσεως Ἑβραίων εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν του ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν Παῦλος, λέγει: «Εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀ γ ρ ι ε λ α ι ο ς ὢν ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς καὶ συγκοινωνὸς τῆς ρ ί ζ η ς τῆς πιότῃτος τῆς ἐλαίας ἐγένου, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων· εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ρ ί ζ α ν βαστάζεις, ἀλλὰ ἡ ρ ί ζ α σέ. Ἐρεῖς οὖν, Ἐξεκλάσθησαν κλάδοι ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ. Καλῶς τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ

16. Μ. 38, 551/5ε.

τῇ πίστει ἔστηκας. Μὴ ὑψηλὰ φρόνει, ἀλλὰ φοβοῦ· εἰ γὰρ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο, (μῆπως) οὐδὲ σοῦ φείσεται. Ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν Θεοῦ· ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας ἀποτομία, ἐπὶ δὲ σὲ χρηστότης Θεοῦ, ἐὰν ἐπιμένης τῇ χρηστότητι, ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ. Κακεῖνοι δέ, ἐὰν μὴ ἐπιμένωσιν τῇ ἀπιστία, ἐγκεντρισθήσονται· δυνατὸς γὰρ ἐστὶν ὁ Θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς. Εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀ γ ρ ι ε λ α ί ο υ καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς κ α λ λ ι έ λ α ι ο ν, πόσω μᾶλλον οὔτοι οἱ κατὰ φύσιν ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰ δ ί α έ λ α ί α. Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, ἵνα μὴ ᾗτε (παρ') ἑαυτοῖς φρόνιμοι, ὅτι πώρως ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, καὶ οὕτως πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται» (Ρωμ. 11,17-24).

11. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος εἰς τὸν Λόγον του 7,3¹⁷: «Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπιτάφιος, περιόντων ἔτι τῶν γονέων», λέγει περὶ τοῦ πατρός του: «Πατήρ μὲν ἐκ τῆς ἀ γ ρ ι ε λ α ί ο υ καλῶς ἐγκεντρίσθεις εἰς τὴν κ α λ λ ι έ λ α ι ο ν καὶ τοσοῦτον κοινωνήσας τῆς πίότητος, ὥστε καὶ ἄλλους ἐγκεντρίζειν πιστευθῆναι καὶ θεραπείαν ἐγχειρισθῆναι ψυχῶν, ὑψηλὸς ὑψηλῶς τοῦ λαοῦ τοῦδε προκαθεζόμενος. Ἄαρών τις δεύτερος, ἢ Μωυσῆς, Θεῶ ἰηλσιάζειν ἠξιωμένος καὶ θείαν φωνὴν χορηγεῖν, τοῖς ἄλλοις ἰσταμένοις πόρρωθεν, πρᾶος, ἀόργητος, γαληνὸς τὸ εἶδος, θερμὸς τὸ πνεῦμα, πολὺς τὸ φαινόμενον, πλουσιώτερος τὸ κρυπτόμενον. Τί ἂν ὑμῖν ἀναζωγραφοίην τὸν γινωσκόμενον; Οὐδὲ γὰρ εἰ μικρὸν ἀποτείνομεν λόγον, εἴποιμεν ἂν τι τοσοῦτον ὅσον ἄξιον καὶ ὅσον ἕκαστος συνεπίσταταί τε καὶ ἀπαιτεῖ τὸν λόγον· καὶ βέλτιον ταῖς ὑπονοίαις παραχωρεῖν ἢ τῷ λόγῳ τὸ πολὺ περικόπτειν τοῦ θαύματος».

12. Καίτοι ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ ὡς πιστεύω καὶ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου χρησιμοποιοῦνται οἱ ὄροι «ἀ γ ρ ι έ λ α ι ο ς» καὶ «κ α λ λ ι έ λ α ι ο ς» διὰ τοὺς Ἑβραίους, ἐν τού-

17. M. 25, 757.

τοίς οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τὸν ὄρον «ἀ γ ρ ι ε λ α ι ο ς» χρησιμοποιοῦν πολλακίς καὶ διὰ τοὺς ἐξ ἔθνῶν προσερχομένους. Οὕτως ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρείας λέγει: «Αὐτίκα ἡ ἀ γ ρ ι ε λ α ι ο ς ἐγκεντρίζεται εἰς τὴν πύοτητα τῆς ἐλαίας καὶ δὴ καὶ φύεται ταῖς ἡμέροισ ἐλαίαις»¹⁸. Καὶ κατωτέρω (222,26): «καθ-άπερ ἡ ἀ γ ρ ι ε λ α ι ο ς ἐγκεντριθεῖσα τῷ ὄντως καλῷ καὶ ἐλεήμονι λόγῳ πέττει τε (=ζυμώνει, κατασκευάζει) τὴν παρα-διδομένην τροφὴν καὶ καλλιέλαιος γίνεται...» (222,37): «... ὡς δὲ καὶ Ἰουδαίοις διοιχθείσης (= διοίχομαι = χάνομαι διὰ παντός, παρέρχομαι, περνῶ) τῆς παλαιᾶς γραφῆς τὸ νέον καὶ εὐγενὲς ἐγκεντρίζεται τῆς ἐλαίας φυτόν». Καὶ κατωτέρω (223, 9): «Δύναται δὲ ὁ ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου λεγόμενος ἐγκεντρισμὸς εἰς τὴν καλλιέλαιον γίγνεσθαι, τὸν Χριστὸν αὐτόν, τῆς ἀνημέρου καὶ ἀπίστου φύσεως καταφυτευομένης εἰς Χριστόν, τοῦτέστι τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων· ἀμεινον δὲ τὴν ἐκάστου πίστιν ἐν αὐτῇ ἐγκεντρίζεσθαι τῇ ψυχῇ· καὶ γὰρ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ταύτῃ πως μεταφυτεύεται διανεμημένον κατὰ τὴν ἐκάστου περι-γραφήν ἀπεριγράφως). Καὶ ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων (313-386)¹⁹, λέγει: «Ἐκκοπέντες γὰρ ἐκ τῆς ἀ γ ρ ι ε λ α ί ο υ, ἐνε-κεντρίζεσθε εἰς τὴν καλλιέλαιον καὶ κοινωνοὶ ἐγίνεσθε τῆς πύοτητος τῆς ἀληθινῆς ἐλαίας». Καὶ ὁ Κύριλλος Ἀλεξαν-δρείας (†444), Περὶ τῆς ἀγίας Τριάδος, παρὰ Μ. 75, 1149Α, λέγει: «Τούτου γὰρ χάριν καὶ ὁ τῶν ὄλων Σωτὴρ εἰς τὴν οἰκου-μένην ἀπέστειλε τῶν ἀποστόλων τὸν ἱερὸν χορόν, ἵνα ταῖς ἀκτῖσι τῆς θεογνωσίας τοὺς ἐν τῷ σκότει τῆς ἀγνοίας συνθετραμμένους φωτίσωσιν, ἵνα ... τὴν ἀ γ ρ ι ε λ α ι ο ν εἰς καλλιέλαιον τῇ τοῦ Πνεύματος μεταβάλωσι τέχνη...». Πάλιν ὁ Γρηγόριος ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ εἰς τὸν πατέρα²⁰, ἐξαίρων τὴν ἰδίαν μητέρα, λέγει: «...ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς ἀ γ ρ ι ε λ α ί ο υ (ἡ μήτηρ), καθὼς ἐκεῖνος (ὁ πατήρ), ἐγκεντριθεῖσαν εἰς καλλιέλαιον, οὐ φέρουσαν δὲ τὸ ἕτεροζυγεῖν δι' ὑπερβολὴν πίστεως...».

18. Στρομ. 6, 15. Μ. 9, 341B ἐ. ΒΕΠΕΣ 8, 222, 11.

19. Κατήχ. 20, 3, παρὰ Μ. 33, 1077 καὶ ΒΕΠΕΣ 39, 251, 9.

20. Μ. 35, 997B.

Γ. ΟΙ ΕΝ Μ. ΑΣΙΑ ΙΟΥΔΑΙΟΙ

13. Ἄλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐβάρυνεν εἰς τὸ νὰ πιστεύσω περὶ τῆς ἐβραϊκῆς καταγωγῆς τοῦ πατρὸς τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, εἶναι ὅτι οὗτος ὑπῆρξε πρότερον Ἰψιστάριος, ἦτοι ὀπαδὸς τῆς συμμίκτου Ἰουδαϊκῆς αἰρέσεως. Τὸ ὅτι δὲ ἐπρόκειτο περὶ Ἰουδαϊκῆς συμμίκτου αἰρέσεως ἐξ εἰδωλολατρικῶν στοιχείων μετὰ Ἰουδαϊκῶν τύπων λατρείας, θὰ ἀποδειχθῇ κατωτέρω διὰ τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως περὶ Θεοῦ «Ἰψίστου». Ἄλλὰ πρὸ τούτου ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν δι' ὀλίγων περὶ τῶν τῆς διασπορᾶς Ἰουδαίων, μάλιστα τῶν ἐγκατασταθέντων ἐν Μ. Ἀσίᾳ.

14. Ἡ Μ. Ἀσία καὶ συγκεκριμένως ἡ Καππαδοκία, ἡ Ἀρμενία, ὁ Διόσποντος, ἡ Παφλαγωνία καὶ ὁ Πολεμονιακὸς Πόντος — παραλλήλως πρὸς τὴν Συρίαν καὶ μάλιστα τὴν Αἴγυπτον — ὑπῆρξεν ἡ φιλόξενος χώρα, εἰς τὴν ὁποῖαν πλήθη Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς ἐγκατεστάθησαν. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι Ἰουδαῖοι ὑπῆρχον, μάλιστα πολυάριθμοι, εἰς ὅλην τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, κατ' ἐξοχὴν ὅμως εἰς ὅλας τὰς περὶ τὴν Μεσόγειον ἐπαρχίας. Ὁ Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes*, Bd. III⁴ σ. 1-70 κάμνει εὐρὺ λόγον περὶ τῆς διασπορᾶς καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν Ἰουδαίων, ὡς καὶ περὶ τῶν αἰτίων, ἅτινα προεκάλεσαν τὴν ἐξάπλωσιν ταύτην. Οἱ Ἑβραῖοι ἔχοντες ὡς ὄπλον καὶ στήριγμα τὴν Θρησκείαν των, τὴν αὐτοσυνειδησίαν ὅτι ἦσαν «ὁ εὐλογημένος λαὸς» τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ, θωρακισμένοι μὲ τὴν πίστιν εἰς τὸν Μεσσίαν-Λυτρωτὴν, ἀντέταξαν ὄσσην οὐδεὶς ἄλλος λαὸς ἀντίστασιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας πρὸ καὶ μετὰ Χριστόν. Μὲ τὴν ἄλωσιν καὶ καταστροφὴν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τοῦ Βεσπασιανοῦ καὶ τοῦ Τίτου τὸ 70 μ.Χ., οἱ Ἑβραῖοι κατόπιν σκληρῶν ἀντιποίνων τῶν Ρωμαίων καὶ μάλιστα μὲ τὴν ἀπαγόρευσιν, μετὰ τὸ 135 μ.Χ. (ἐπὶ αὐτοκράτορος Ποπλίου Αἰλίου Ἀδριανοῦ τὸ 117-138) τῆς εἰσόδου αὐτῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν φιλότατην πατρίδα των. Οὕτω λοιπὸν ἡ ἐβραϊκὴ διασπορὰ κατέστη ἔκτοτε θλιβερὰ πραγματικότητα.

15. Ἄλλ' ἡμᾶς ἐνδιαφέρει τὸ θέμα τῆς διασπορᾶς τῶν Ἑβραίων μόνον ὡς γεγονὸς παρακολουθήσεως τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ. Ἡ ἀπώλεια τοῦ θρησκευτικοῦ κέντρου τῶν Ἑβραίων ὠδήγησε τὰς Συναγωγὰς τῆς διασπορᾶς εἰς συγκρητιστικὴν μίξιν τόσον μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἐθνισμοῦ (εἰδωλολατρίας), ὅσον καὶ μετὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πλὴν τῶν Ἰουδαϊζουσῶν χριστιανικῶν αἱρέσεων, ἐμφανίζεται καὶ εἰς ἰδιαίτερος Ἰουδαϊκὸς Γνωστικισμός²¹. Ἀνατολικά, περσικά καὶ ἀρχαιοελληνικά στοιχεῖα καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας συμμίγνυνται μετὰ στοιχείων τῆς Ἰουδαϊκῆς Θεογνωσίας, ἀποτελέσαντα πάντα ταῦτα ἰδιαίτερον θρησκευτικὸν συγκρητισμὸν, ὅστις ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ Ἑλληνο-ρωμαϊκοῦ κόσμου.

16. Αἱ πολυάριθμοι Κοινότητες τῶν Ἑβραίων εἰς τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ μάλιστα τῆς Καππαδοκίας, παρὰ τὴν πολλάκις ἐχθρικὴν των διάθεσιν ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶχον ἐν τούτοις προετοιμάσει τὰ πνεύματα τῶν ἐθνικῶν καὶ εἰδωλολατρῶν διὰ τῆς διαδόσεως νέων ἀρχῶν περὶ Θεοῦ, ἠθικῆς καὶ ἀνθρώπου. Τὰ συγκρητιστικὰ στοιχεῖα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς διασπορᾶς, ἀναπτυχθέντα ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐδημιούργησαν κατὰ τὸν Δ' αἰ. ἰδιαίτερας θρησκευτικὰς «συγκρητιστικὰς» Κοινότητας, αἵτινες ἤσκηον προσηλυτιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν-εἰδωλολατρῶν. Ὁ μονοθεϊσμός, ἡ ἀνωτέρα ἠθικὴ διδασκαλία τῆς Π.Δ. καὶ ἡ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διδασκαλία των προητοιμάζον τὸ ἔδαφος διὰ τὴν προσέγγισιν τούτων καὶ τὴν ἀποδοχὴν ὑπὸ πολλῶν ὀπαδῶν των τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄλλωστε ὁ Χριστιανισμὸς ἐκληρονόμησεν οὐ μόνον τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς Π.Δ., ἦν καὶ ὡς θεόπνευστον ἀπεδέχθη καὶ ὡς προπαιδευτικὴν τῆς Εὐαγγελικῆς διδασχῆς, ἀλλ' ἅμα καὶ τὰς μεθόδους τοῦ εὐαγγελισμοῦ πρὸς διάδοσιν τῆς εἰς Χριστὸν καὶ τὸ Εὐαγγέλιόν του πίστεως. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Ἀπολογητικῆς, ὅσον καὶ τῆς Ἠθικῆς καὶ θρη-

21. «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους», Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τ. ΣΤ', σ. 546, ἀρθρον Ἰω. Ζηζιούλα.

σκευτικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἔσχεν ἄμεσον ἐπίδρασιν τόσον εἰς τοὺς ἔθνικούς-εἰδωλολάτραι, ὅσον καὶ εἰς τοὺς χριστιανούς καὶ μάλιστα τοὺς μεμορφωμένους, ἰδίᾳ ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν μέσων τοῦ εὐαγγελισμοῦ, τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἀπολογητικῆς καὶ τῆς μεθοδεύσεως τοῦ προσηλυτισμοῦ τῆς τόσον ἐγγύς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Π.Δ. ἱσταμένης Νέας χριστιανικῆς Θρησκείας. Ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ τις τὰ Σιβυλλικὰ βιβλία Ἰουδαϊκῆς προελεύσεως τῆς πρὸ καὶ μετὰ Χριστὸν ἐποχῆς καὶ νὰ συγκρίνῃ ταῦτα πρὸς τὰ χριστιανικὰ τοιαῦτα διὰ νὰ ἀντιληφθῇ ὀπόσῃ ἐπίδρασιν ἔσχον τὰ βιβλία ταῦτα εἰς τοὺς χριστιανούς συγγραφεῖς ἐν τῇ πολεμικῇ των κατὰ τῆς λατρείας τῶν ἔθνικῶν-εἰδωλολατρῶν, ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν διδαχὴν περὶ πίστεως εἰς Ἐνα Θεὸν πνευματικόν, τὸν δημιουργὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὑψηλὴν διδαχὴν περὶ Ἡθικῆς τοῦ τε Μωσαϊκοῦ Νόμου καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐναντίον τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς τῶν Ἑλλήνων, τῆς τόσον ἀντιφατικῆς καὶ κατωτέρας. Τέλος ἡ περὶ μελλούσης κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως χριστιανικῆ διδασκαλία ἀναπτύσσεται καὶ αὕτη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἀπολογητικῆς. Παραπέμπω ἀπλῶς τὸν βουλούμενον νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὰ Σιβυλλικὰ βιβλία τόσον εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ J o h. G e f f c k e n, Berlin 1902 (ἔκδ. Βερολινείου Ἀκαδημίας, ἀριθ. 8), ὅσον καὶ εἰς τὸ δίτομον ἔργον τῶν E d g a r H e n n e c k e - W i l h e l m S c h n e e m e l c h e r, Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung, Tübingen 1964. II, 498-528 (πλουσία βιβλιογραφία). Εἰδικώτερον συνιστῶ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ σιβυλλικοῦ βιβλίου III, V, 573 ἑ., διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τις τὴν μεγάλην ἐπίδρασιν τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς σκέψεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ συγκρητισμοῦ ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς, ὅσον καὶ ἔθνικῆς κοσμοθεωρίας. Ἔστωσαν ὡς παράδειγμα ὠρισμένοι στίχοι τοῦ Ἰουδαϊκοῦ σιβυλλικοῦ τούτου βιβλίου (β' αἰ. π.Χ.):

*«εὐσεβέων ἀνδρῶν ἱερὸν γένος ἔσσειται αὐτίς,
βουλαῖς ἠδὲ νόῳ προσκείμενοι Ὑψίστοιο,*

οἱ Ναὸν μέγαλοιο Θεοῦ περικυδανέουσιν
λοιβῆ τε κνίσση τ' ἠδ' αἰθ' ἱεραῖς ἑκατόμβαις

ἐν δὲ δικαιοσύνη νόμου Ὑψίστοιο λαχόντες
ὄλβιοι οἰκήσουσι πόλεις καὶ πύονας ἀγρούς

μόνοις γάρ σφιν δῶκε Θεὸς μέγας εὐφρονα βουλήν
καὶ πίστιν καὶ ἄριστον ἐνὶ στήθεσσι νόημα·
οἴτινες οὐκ ἀπάτησι κεναῖς οὐδ' ἔργ' ἀνθρώπων
χρῆσα καὶ χάλκεα καὶ ἀργύρου δ' ἐλέφαντος
καὶ ξυλίων λιθίνων τε Θεῶν εἶδωλα καμόντων
πήλινα μιλτόχριστα ζωογραφίας τυποειδεῖς
τιμῶσιν, ὅσα πέρα τε βροτοὶ κενεόφρονοι βουλή·
ἀλλὰ γὰρ αἰείρουσι πρὸς οὐρανὸν ὠλένας ἀγνάς
ὄρθιοι ἐξ εὐνῆς αἰεὶ χροῖα ἀγνίζοντες
ὔδατι καὶ τιμῶσι μόνον τὸν αἰεὶ μεδέοντα
ἀθάνατον καὶ ἔπειτα γονεῖς· μέγα δ' ἔξοχα πάντων
ἀνθρώπων ὁσίης εὐνῆς μεμνημένοι εἰσίν·
κοῦδὲ πρὸς ἄρσενικοὺς παῖδας μίγνυνται ἀνάγνωσ,
ὅσσα τε Φοίνικες Αἰγύπτιοι ἠδὲ Λατῖνοι...».

17. Πάντα ὅσα ἀνεφέρθησαν μόνον σκοπὸν εἶχον νὰ ἀποδείξουν τὸ ἐπικρατοῦν συγκρητιστικὸν πνεῦμα τόσον παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, ὅσον καὶ παρὰ τοῖς Ἐθνικοῖς. Καίτοι δὲ ὁ Χριστιανισμὸς εἶχεν ἤδη κατὰ τὸν Δ' αἰ. — ὅστις μᾶς ἐνδιαφέρει νῦν ἰδιαιτέρως — ἐπεκταθῆ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς Μ. Ἀσίας, ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὑπῆρχον πολυπληθεῖς ἐστίαι ἔθνικῆς Λατρείας, μάλιστα μὲ φανατικὰς διαθέσεις κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅμως βέβαιον εἶναι ὅτι εἰς τὰς σφαῖρας τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Ἡθικῆς ἐπεκράτει ἀληθῆς ἄβυσσος μεταξὺ τῶν ἔθνικῶν τῶν πόλεων καὶ τῶν ἔθνικῶν τῶν χωρίων. Εἰς τὰς πόλεις οἱ μεμορφωμένοι Ἐθνικοὶ εἶχον ἐμπνεύσει πνεῦμα δυσπιστίας πρὸς τὰς ἔθνικὰς θρησκευτικὰς ἀναμνήσεις καὶ εἶχον ὑποβάλλει εἰς πολλοὺς ἐν ἀνεξ-

ἀρτητον ἰδεολογικόν, θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν βίωμα. Εἰς τοῦτο δὲ οὐκ ὀλίγον συνέβαλον αἱ ἰ ο υ δ α ἱ κ α ἰ Κοινότητές μετὰς συγκρητιστικὰς μίξεις των καὶ τὰς λατρευτικὰς των ἐκδηλώσεις. Πολλοὶ τῶν Ἑβραίων ἤρχισαν νὰ δέχωνται ἰδέας καὶ ἀρχὰς προελεύσεως Ἀνατολικῶν Θρησκειῶν καὶ Ἑλληνικῆς Μυθολογίας. Οὕτω πως ἐκ τῆς μίξεως ταύτης εἰς πλείστας ἰουδαϊκὰς Κοινότητας ἀνεπτύχθη ἐντονώτερον ἢ «πίστις εἰς Θεὸν Ὑψιστον» καὶ οὕτω τὸ Πάνθεον τοῦ πολυθεϊσμοῦ τῶν Ἐθνικῶν ἐθεωρήθη κῆμα φανταστικὸν καὶ ἔωλον. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἀπετέλεσε καὶ τὸ «δέλεαρ» προσελκύσεως τῶν Ἐθνικῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ αἰτία τῆς μεγαλειτέρας ἔλξεως Ἰουδαίων καὶ Ἐθνικῶν εἰς τὴν πνευματικωτέραν Θρησκείαν τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο δ' εἶναι καὶ τὸ προκαλοῦν τὸ ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον διὰ τὸ κύριον θέμα ἡμῶν, ἦτοι τὸ περὶ Ὑψίστου Θεοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου καὶ νῦν ὁ λόγος.

Δ. ΘΕΟΣ ΥΨΙΣΤΟΣ — ΥΨΙΣΤΑΡΙΟΙ

18. Ἐκ τοῦ ΙΗ' Ἐπιταφίου Λόγου τοῦ Γρηγορίου «Εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου» μανθάνομεν ὅτι ὁ ὁμώνυμος πατὴρ αὐτοῦ ἐχρημάτισεν ἄ ν ὠ τ ε ρ ο ς ὑ π ἄ λ λ η λ ο ς, διακριθεὶς ἐπὶ τιμιότητι. Πρὶν ἢ γίνῃ χριστιανὸς ὑπῆρξεν ὀπαδὸς τοῦ μονοθεϊστικοῦ καὶ ἠθικοθρησκευτικοῦ συστήματος τῶν καλουμένων Ὑψισταρίων. Ἐκαλοῦντο δὲ οὕτω, «ὡς σεβόμενοι Θεὸν Ὑψιστον». Τόσον παρὰ τοῖς Ἀρχαίοις Ἑλλησιν, ὅσον καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, μάλιστα δὲ τοῖς χριστιανοῖς, ἀπεδίδeto τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο τῷ Θεῷ. Δίδεται ἐπομένως ἡ εὐκαιρία νὰ ἀσχοληθῶμεν εὐρύτερον περὶ τοῦ ὄρου τούτου, τόσον σπουδαίου ἀπὸ χριστιανικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐνδεικτικοῦ διὰ τὴν ἐξ Ἑβραίων καταγωγὴν τοῦ πατρὸς τοῦ Γρηγορίου. Ἴδου λοιπὸν τί ἐσταχυολογήσαμεν ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὴν ἱστορικὴν, ἅμχ δὲ καὶ πολύσημον σημασίαν τοῦ ὄρου.

19. Τὸ ἐπώνυμον «Ὑψιστος» ἀπεδίδeto ὑπὸ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τὸν Δία. Ὁ Ζεὺς ἐκαλεῖτο «Ὑψι-

στος», ἢ «ὑπατος» ἢ «τέλειος Ὑψιστος». Ἐν τῇ Π.Δ. τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο ἀπαντᾷ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ 137 φορές. Ἐν δὲ τῇ Κ.Δ. 13 φορές. Πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἱστορικῆς του προελεύσεως ἀνευρίσκει τις εἰς τὰ ἐξῆς ἔργα: Kittel - Friedrich, Theol. Wörterb. z. N.T. 8, 613/19 (Bartram). Wissowa - Kroll, Paulys RE. der Class. Altertumswiss. 17, 444/50. (F. Cumont), W. Drexler, Hypsistos: W.H. Roscher, Ausführliches Lexikon der griech. u. röm. Mythologie (1886/90) 1,2, 2856/8. W. W. Baudissin, Kyrios als Gottesname im Judentum u. seine St. in der Religionsgeschichte I-IV (1929), IV, 82 ἐ. DACL VI, 2945ἐ. M.P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion. München 1959, II, 636 ἐ. RGG³ III, 506ἐ.

20. Εἰς τὰς Ἑλληνο-Ἰουδαϊκὰς Κοινότητας τῆς διασπορᾶς ὑμνεῖται «ὁ Ὑψιστος Θεός». Μάλιστα οἱ Ἰουδαῖοι τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ἀθρίβεως εἶχον ἀφιερῶσαι εἰς τὸν βασιλέα Πτολεμαῖον ΣΤ' τὸν Φιλομήτορα (186-146 π.Χ.) καὶ τὴν σύζυγόν του Κλεοπάτραν (Φιλομήτορα ἢ Τρύφαιναν) εὐκτῆριον οἶκον «Θεῶ Ὑψίστω». Ἰδιαιτέρας σπουδαιότητος εἶναι αἱ ἐν Ρηνεῖα τῆς νήσου Δήλου ἑβραϊκαὶ (;) ἐπιγραφαὶ (προσευχαὶ ἐκδικήσεως), ἀνήκουσαι εἰς τὸν Β' αἰ. π.Χ. Διὰ τῶν Ἐπιγραφῶν οἱ ἀνώνυμοι ἀφιερῶνται ἱκετεύουσι «τὸν Θεὸν τὸν Ὑψιστον, τὸν Κύριον τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκὸς» νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἄγνωστον φονέα δύο κορασίδων²².

21. Ἡ μεγάλη διάδοσις τῆς λατρείας τοῦ «Ὑψίστου Θεοῦ» ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὀφείλεται εἰς τὰς Ἰουδαϊκὰς Κοινότητας, τὰς τόσον πολυπληθεῖς ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ²³. Οἱ Ἑβραῖοι εἶχον σχηματίσει τοιαύτας Κοινότητας εἰς ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς Μ. Ἀσίας, λατρεύοντες καὶ προσευχόμενοι εἰς «Θεὸν Ὑψιστον Παντοκρά-

22. Πβλ. Wilhelm, Oesterr. Jahresh. IV (1801) beibl. 9 Deissmann, Licht vom Osten, 1908, 305.

23. Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes III³, 10. S. Ber. Akad. Berl. 1897, 200.

τορα εὐλογητόν», ὡς τὸν ἴδιον Θεὸν τῆς Π.Δ., ἂν καὶ παραλλήλως δὲν παρέλειπον νὰ ἀναφέρουν καὶ τὸν Δία, τὴν Γῆν καὶ τὸν Ἥλιον. Τοῦτο ἦτο ἀποτέλεσμα, ὡς εἴπομεν, τοῦ ἐπικρατοῦντος συγκρητιστικοῦ πνεύματος παρὰ τοῖς Ἑβραίοις τῆς διασπορᾶς, λόγῳ τῆς στενοτέρας ἐπαφῆς των πρὸς τὸν ἐθνικὸν-εἰδωλολατρικὸν κόσμον καὶ τοῦ συμφιλιωτικοῦ πνεύματος προσαρμογῆς τοῦ ἐβραϊκοῦ στοιχείου πρὸς τὰς πολιτιστικὰς, ἠθικο-θρησκευτικὰς καὶ διοικητικὰς ἀρχὰς τοῦ Ἑλληνο-Ρωμαϊκοῦ κόσμου. Τὰ μέλη δὲ τῆς Ἰουδαϊκῆς Κοινότητος ὠνομάζοντο «ἀδελφοὶ σεβόμενοι Θεὸν Ὑψιστον»²⁴. Πρόκειται κυρίως περὶ τῶν πολυπληθῶν Ἰουδαϊκῶν Κοινοτήτων τῆς περιοχῆς τοῦ Πόντου.

22. «Οἱ ἀδελφοὶ σεβόμενοι Θεὸν Ὑψιστον» ἀπετέλουν ἰδίαν «ἀδελφότητα», ἐσέβοντο τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραήλ, ἄνευ αὐστηρᾶς τηρήσεως τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου· προσέφερον δὲ διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ λίαν εὐνοϊκὸν ἔδαφος. Διὸ καὶ ἐνωρὶς πλεῖστοι ἐκ τούτων ἀπερροφήθησαν ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Τινὲς μάλιστα θεωροῦν ὅτι εἰς τούτους ὀφείλεται ἐν πολλοῖς καὶ ἡ ταχεῖα ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οἱ φανατικώτεροι ἀντεστάθησαν, ἐξ ὧν λείψανά τινα παρέμειναν μέχρι καὶ πέραν τοῦ Δ' αἰ. Καίτοι εἰς τὰς ἐβραϊκὰς Συναγωγὰς τῶν μικροτέρων ἐπαρχιῶν τῆς Μ. Ἀσίας ὑπῆρχον πολλοὶ «Ὑψιστάριοι», ἐν τούτοις διετηροῦντο εἰσέτι πολυάριθμοι ὀπαδοὶ τούτων καὶ εἰς τὴν μεγάλην ἐπαρχίαν τῆς Καππαδοκίας. Οὗτοι, κατὰ τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον²⁵: «τὰ εἰδῶλα καὶ τὰς θυσίας ἀποπεμπόμενοι, τιμῶσι τὸ πῦρ καὶ τὰ λύχνα... τὸ Σάββατον αἰδούμενοι καὶ τὴν περὶ τὰ βρώματά ἐστιν ἅ μικρολογίαν, τὴν περιτομὴν ἀτιμάζουσιν. Ὑψιστάριοι τοῖς ταπεινοῖς ὄνομα, καὶ ὁ Παντοκράτωρ δὴ μόνος αὐτοῖς σεβάσμιος». Καὶ ὁ Γρηγόριος

24. Latyschev, Inscr. Ponti Euxini, II, 400.

25. M. 35, 992A, Λόγ. 18, 5.

Νύσσης επίσης λέγει:²⁶ «τοῖς λεγομένοις Ὑψιστιανοῖς, ὧν αὕτη ἐστὶν ἡ πρὸς τοὺς χριστιανούς διαφορά, τὸν Θεὸν μὲν αὐτοὺς ὁμολογεῖν εἶναι τινα, ὃν ὀνομάζουσιν Ὑψιστον ἢ Παντοκράτορα, πατέρα δὲ αὐτὸν εἶναι μὴ παραδέχασθαι».

23. Κατὰ ταῦτα οἱ «Ὑψιστάριοι» δὲν περιετέμνοντο, ἐτήρουν τὸ Σάββατον καὶ ἀπειχον ὠρισμένων τροφῶν. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἀποκαλεῖ τὴν «ἀδελοφότητα τῶν Ὑψισταρίων» «μὴ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ», δηλ. τῆ Ἐκκλησίᾳ, «πεφυτευμένην, ἀλλὰ καὶ λίαν ἄτοπον καὶ ἀλλόκοτον, ἐκ δυοῖν τοῖν ἐναντιωτάτοιν συγκεκραμένην, Ἑλληνικῆς τε πλάνης καὶ νομικῆς τερατείας»²⁷. — Συγγενεῖς πρὸς τοὺς «Ὑψισταρίους» ἦσαν καὶ οἱ «Εὐφημίται» ἢ «Μασσαλιανοὶ»²⁸, κατὰ τὸν Ἐπιφάνιον²⁹. Οὗτοι ἐτέλουν τὰς τῆς λατρείας των «μετὰ πολλῆς λυχναψίας καὶ φώτων». Ἐπίσης καὶ οἱ «Θεοσεβεῖς» εἶναι παραπλήσιοι τῶν Ὑψισταρίων, κατὰ τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας³⁰, ἴσως καὶ οἱ «Ὀυρανολάτραι». Ὡς λέγει ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ Emil Schürer³¹: «Αἰ τοπικαὶ θρησκεῖαι τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καὶ τῆς Περσίας ὅλαι ὁμοῦ συνέβαλον εἰς τὴν διάδοσιν τῆς λατρείας τῶν «Ὑψισταρίων», τῶν σεβομένων τὸν «Ὑψιστον Θεόν», ἀλλ' ἰσχυρότερον ὄλων τῶν ἄλλων ἐπέδρασεν εἰς τὸν μονοθεϊσμόν τῶν «Ὑψισταρίων» ἡ ἰουδαϊκὴ Θρησκεία, ἧς ὑπῆρξε γέννημα ἢ ἰουδαϊκὴ αὕτη αἵρεσις».

24. Σημειωτέον ὅτι καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρον «Ὑψιστος», ὡς ἐπωνύμιον τοῦ

26. Μ. 45, 484A, Κατὰ Εὐνομίου.

27. Μ. 35, 990.

28. Πβλ. Ἴω. Ἀναστασίου, Οἱ Παυλικιανοί, ἡ ἱστορία καὶ ἡ διδασκαλία των ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀθῆναι 1959. Ἐπίσης ἡμετέραν μελέτην: The Heresies combatted in Amphilochios «Regarding false Ascetisme». The Greek Orthodox Theological Review IX (1963) 79-96.

29. Κατὰ αἵρεσ. 80. 2.

30. Μ. 68, 282.

31. Ἐνθ' ἀν., σ. 25 καὶ 26.

Θεοῦ. Π.χ. «καὶ ἡ ἀνδρεία ἀπὸ «Υψίστου δέδοται τοῖς ἀνθρώποις ἐν ψυχαῖς καὶ ἐν σώμασι» (Διαθήκη τῶν IB' Πατριάρχων, παρὰ Μ. 2, 1045. 1052: «καὶ εὐλογῆσω τὸν Ὑψίστον ἐν τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ»). Α' Κλημ. 45,7. Σίβυλλα II, 245. Ἀριστείδου, Ἀπολ. 15,1. Ἰουστ. Διάλ. πρὸς Τρύφ. 32,3 (Μ. 6, 514): «Ὑψίστος δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἀνώτερον τῶν πάντων», παρὰ Θεοφίλω, Πρὸς Αὐτόλ. 1,4 (Μ. 6, 1029 Β). Χρυσοστ., Ἐρμην. εἰς Ψαλμ. 143 (Μ. 55, 460): «Ὑψίστον αὐτὸν καλῶν, οὐ τόπω αὐτὸν περιορίζω· ἀλλὰ καὶ τὸ ὑψηλὸν καὶ μεγαλεῖον αὐτοῦ τῆς φύσεως δηλῶ». Κλήμ. Ἀλεξ., Παιδ. 3,12 (Μ. 8, 681Β). Ἰππολ., Κατὰ αἰρ. Μ. 16, 3391Α. 3246. Μεγ. Ἀθαν., Κατὰ Ἀρειανῶν (Μ. 26, 92Β.). Θεοδωρ., Κατὰ αἰρ. (Μ. 83, 449Α). Ἰππολ., Φιλοσοφ. ἡ κατὰ αἰρέσ. (Μ. 16γ, 3247): «Ὑψίστος ἐστὶν ὁ δημιουργός... ὥσπερ οἱ κατὰ τὸν Ἀδάμ κτισθέντες ἀπὸ μόνου ἐκτίσθησαν τοῦ Ὑψίστου, τοὔτέστι τοῦ δημιουργοῦ· ὁ δὲ Ἰησοῦς ὁ καινὸς ἄνθρωπος ἀπὸ Πνεύματος ἁγίου, τοὔτέστι τῆς Σοφίας καὶ τοῦ Δημιουργοῦ...».

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἐν εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ αἵρεσις τῶν «Ὑψίσταρίων» εἶχεν ἐβραϊκὴν τὴν προέλευσιν, οἱ δὲ ὀπαδοὶ ταύτης ἦσαν κυρίως Ἑβραῖοι. Μάλιστα οἱ ἀπολειφθέντες κατὰ τὴν περίοδον τῆς παρακμῆς τῆς αἰρέσεως, ἦτοι τὸν Δ' αἰ., ἦσαν ὑπολείμματα φανατικῶν Ἑβραίων, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποκλείωμεν καὶ τὴν προσέλκυσιν ἐθνικῶν-εἰδωλολατρῶν εἰς τὴν αἵρεσιν. Τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον μὲ ἐπροβλημάτισεν, ἦτοι τὸ τῆς καταγωγῆς τοῦ ὁμωνύμου πατρὸς τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν αἵρεσιν τῶν «Ὑψίσταρίων». Ἐνίσχυσε δὲ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τῆς ἐβραϊκῆς καταγωγῆς τούτου: α) ἡ ἀσάφεια μὲ τὴν ὁποίαν ἐκφράζεται ὁ Γρηγόριος υἱὸς περὶ τοῦ οἴκου, τῆς πατρίδος καὶ τῆς προελεύσεως τοῦ πατρὸς του. β) Ἐπίσης ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὄρου «ἀγριέλαιος» ὑπὸ τοῦ Γρηγο-

ρίου υιού διὰ τὴν μετάστασιν αὐτοῦ καὶ τὸν ἐγκεντρισμὸν τούτου εἰς «καλλιέλαιον», ὅροι ἀποστολικοὶ καὶ κατ' ἀποκλειστικότητα χρησιμοποιοιθέντες τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου διὰ τοὺς μεθισταμένους εἰς τὸν Χριστιανισμὸν Ἑβραίους, οὓς ὀνομάζει «ρίζαν», ἐξ ἧς δι' ἐγκεντρισμοῦ γίνεται ἡ «καλλιέλαιος». γ) Ἐκείνη καὶ ἡ ἐξελικτικὴ πορεία τοῦ ἑβραϊκοῦ στοιχείου ἐν τῇ συναντήσῃ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, μετὰ τοῦ ὁποίου ὤφειλεν ὁ τῆς διασπορᾶς ἑβραϊκὸς λαὸς νὰ συμφιλιωθῇ διὰ νὰ ἐπιζήσῃ καὶ τὸ πράγματι εὐπροσάρμοστον πνεῦμα, ὅπερ μέχρι σήμερον ἀποδεικνύει ὁ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης διασπαρεὶς δυναμικὸς οὗτος λαός. Πάντα ταῦτα μετὰ παρώθησιν εἰς τὸ νὰ ἀντικρύσω τὸ πρόβλημα μετὰ τῆς δεούσης κριτικῆς ἐρεύνης, μακρὰν πάσης προκαταλήψεως καὶ ἐν τῇ βεβαιότητι ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ὁ αὐστηρὸς κριτὴς προσώπων, γεγονότων καὶ καταστάσεων. Ἄλλὰ συγχρόνως εἶναι καὶ ἡ αὐστηρῶς κρινομένη διὰ τῆς Ἱστορίας ἀλήθεια. Διὰ νὰ κατασταλάξῃ δὲ ὡς ἀπηκριβωμένη βεβαιότης ἡ διὰ τῆς Ἱστορίας παραδιδόμενη ἀλήθεια, διέρχεται διὰ πολλῶν σταδίων τῆς ἀνθρωπίνης κρίσεως καὶ διαπιστώσεως. Ἄλλωστε κατὰ τὴν παροιμίαν «Ἄλαθεια Θεῶν ὁμόπολις, μόνη Θεοῖς συνδιδαιτωμένη»³². Ἐὰν ὁ πατὴρ τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζινοῦ ἦτο ἢ δὲν ἦτο ἑβραϊκῆς καταγωγῆς, τοῦτο δὲν ἔχει μειωτικὴν σημασίαν ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως. Ἄλλωστε πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας ἦσαν Ἑβραῖοι. Ἐκτὸς τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἱερῶν Ἀποστόλων, καὶ πλείστων ἁγίων τῆς μεταποστολικῆς ἐποχῆς, ἀναφέρω ἐνδεικτικῶς τὸν Ἐπιφάνιον Κύπρου (315 — † 403) καὶ τὸν μέγαν ὑμνογράφον τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν Ρωμανὸν τὸν Μελωδὸν († 560), οἵτινες ἦσαν ἑβραϊκῆς καταγωγῆς.

Δὲν φιλοδοξῶ νὰ χαρακτηρισθῶ ἥρως ἢ αἰρετικὸς μετὰ τὸ νὰ ἐκφράσω τὴν προσωπικὴν μου γνώμην, ὅτι δηλ. ὅλοι οἱ χρι-

32. E. L. A. Leutsch, Corpus paroemiographorum graecorum, Hildesheim 1958 (Photomechanischer Nachdruck) II, 277, nr. 52e.

στιανοὶ εἴμεθα θρησκευτικῶς ἀπόγονοι τῶν Ἑβραίων καὶ μάλιστα ἡμεῖς οἱ ὀρθόδοξοι ποὺ ὀρθῶς διακηρύττομεν ὅτι διαφυλάττομεν ἀσφαλῆ καὶ ἀδιάσπαστον τὴν ἀπὸ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἱερῶν Ἀποστόλων διαδοχὴν. Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη ἀποτελοῦν τὴν μίαν καὶ ἐνιαίαν Θεόπνευστον Ἀγίαν Γραφήν. Καὶ ὅπως ἡ μειωτικὴ ἀξιολόγησις ἐκατέρας ἀντανακλᾷ μειωτικῶς καὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας· οὕτω πως εἶναι ἐπιλήψιμος καὶ ἀποκρουστέα ἡ κατὰ τῆς προγονικῆς θρησκευτικῆς προελεύσεώς μας μομφή. Ὁ θεόπνευστος ἀπόστολος Παῦλος διεκήρυξεν: «Εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀ γ ρ ι ε λ α ί ο υ (δηλ. τῆς ἐβραϊκῆς Θρησκείας) καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς κ α λ λ ι έ λ α ι ο ν (δηλ. εἰς τὸν Χριστιανισμόν), πόσω μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύσιν ἐγκεντρίσθήσονται τῇ ἰ δ ί α ἐ λ α ί α. Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μ υ σ τ ῆ ρ ι ο ν τοῦτο, ἵνα μὴ ἦτε (παρ') ἑαυτοῖς φρόνιμοι, ὅτι πῶρως ἀπὸ μέρους τῶ Ἰσραὴλ γέγονεν ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, καὶ οὕτως πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται» (Ρωμ. 11,20-24). Ὅταν Ἕλληνες καὶ Ἑβραῖοι ἀγαπήσουν ἀλλήλους, τότε καὶ ἡ ἐνότης ἐν τῇ πίστει δὲν εἶναι μακράν. Τότε ἐγγίζει καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ «μυστηρίου» περὶ τοῦ Ἰσραὴλ, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ἕλληνες καὶ Ἑβραῖοι εἶναι πράγματι «οἱ εὐλογημένοι λαοί», οἵτινες, χάριτι θεῖα, διεσώθησαν, διαπλεύσαντες μόνοι αὐτοὶ ἐξ ὅλων τῶν λαῶν, τὰς διὰ μέσου τῶν αἰῶνων πολλαπλᾶς καὶ πολυκυμάντους ἐπιβουλάς καὶ ἀντιξοότητας τοῦ βίου των. Ἡ εὐφυΐα καὶ ἡ προσαρμοστικότητα, τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τῶν δύο γνωρίσματα τῆς φυλῆς των, ἐπιβάλλουν καὶ τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμόν. Ἡ διασπορὰ τῶν Ἑβραίων δὲν πρέπει νὰ γίνεται ἀντικείμενον κρίσεως ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ μόνος κριτής. Τῶν χριστιανῶν τὸ καθῆκον εἶναι νὰ ἀγαποῦν καὶ νὰ προσεύχωνται καὶ ὄχι νὰ κατακρίνουν καὶ νὰ καταρῶνται. Τὸ δὲ καθῆκον τῶν Ἑβραίων εἶναι νὰ ἀντικρύζουν τοὺς χριστιανούς ὡς «ἀπογόνους» θρησκευτικούς καὶ ἄρα ἀδελφούς των. Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἐκατέρωθεν δὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ ζημιώνει ἀμφοτέρους. Μόνη ἡ Ἀ γ ά π η «οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ περπερεύεται...

Ἡ Ἀγάπη οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ· πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ Ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει» (Α΄ Κορ. 13,5-8).

Ὁμιλῶ ὡς Θεολόγος καὶ μάλιστα ὡς ὀρθόδοξος Θεολόγος. Δὲν εἶμαι πολιτικός, ἀλλὰ δικαιοῦμαι νὰ ἐκφράσω τὴν κατὰ τὴν γνώμην μου χριστιανικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ Βήματος τοῦ Ἀνωτάτου Πνευματικοῦ Ἰδρύματος, τῆς Ἀκαδημίας, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ Γνωσις, Ἀλήθεια καὶ Ἐλευθερία συμπορεύονται ὡς τρισήλιοι ἐκφάνσεις τοῦ Ἐνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ τρισυποστάτου Θεοῦ!

Καὶ τώρα ἐπανέρχομαι καὶ εἰς τοὺς δύο Γρηγορίου, τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν.

Μὴ λησμονῶμεν τὴν κοσμογονικὴν τῷ ὄντι ἐποχὴν, ἐν ἣ ἔζησεν ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ. Πληθωρισμὸς ἰδεολογημάτων ποικίλης μορφῆς. Ἀντικρουόμενα ἔθνικὰ καὶ χριστιανικὰ στοιχεῖα παιδευτικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐφαρμογῆς. Ἐσωκομματικαὶ πολιτικαὶ ἐπιδιώξεις καὶ ἀντιπαλαμώμεναι θρησκευτικαὶ καὶ θρησκευολογικαὶ διαφοροποιήσεις καὶ ἀναζητήσεις. Καὶ ὑπὲρ πάντα αἰρετικαὶ ἀνατρεπτικαὶ τάσεις κατὰ τῆς ἐπισήμου παραδοσιακῆς Ἐκκλησίας, ὑποθαλπόμεναι πολλάκις ὑπὸ ὁμοφρονούντων πολιτικῶν ἡγετῶν. Καὶ εἶναι πρὸς τιμὴν καὶ δόξαν τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὅτι ἐπέτυχε οὐ μόνον νὰ δαμάσῃ καὶ καταστείλῃ πάσας ταύτας τὰς ἀντιτιθεμένας ἰδεολογικῶς θρησκευτικὰς κινήσεις, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δίνῃ τῶν γεγονότων τούτων, νὰ ἐλκύσῃ εἰς ἑαυτὴν, δεχομένη εἰς τοὺς κόλπους της, ἔθνικοὺς καὶ μάλιστα Ἑβραίους, μετὰ φανατισμοῦ πρότερον ἐμμένοντας εἰς τὰς ἔθνικοθρησκευτικὰς των παραδόσεις. Ἐὰν καὶ ὁ πατὴρ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἦτο Ἑβραῖος, ὡς πιστεύω, τοῦτο εἶναι γεγονός ἐψίστης σημασίας διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, διότι δι' αὐτοῦ ἐγεννήθη ἡ μεγίστη θεολογικὴ μορφή μετὰ τὸν Θεολόγον Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην. Ἐὰν πάλιν ἔσφαλα εἰς τὰ συμπεράσματά μου καὶ τοῦτο ἀνθρώπινον. Εἰς τὰ θέματα

τῆς ἀναζητήσεως τῆς ἀμφισβητουμένης ἀληθείας, ὡς λέγει καὶ ὁ μέγας μύστης τῆς Θεολογίας Γρηγόριος, «καὶ τὸ ἐπιτυγχάνειν οὐκ ἄχρηστον, καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον»³³.

---

33. Γρηγ. Θεολογικὸς Α': κατὰ Εὐνομιανῶν Προδιάλεξις, παρὰ ΒΕΠΠΕΣ 59, 218, 25.